

STEFAN HEDLUND:

Är Sveriges beredskap god?

Även om det militära hotet från öster nu är väsentligen reducerat, är det i stället dags att betala räkningen för socialismens härjningar, och vår beredskap inför denna uppgift är synnerligen dålig, på gränsen till obefintlig.

För svensk utrikesförvaltning och underrättelsetjänst är det inte längre tillräckligt att läsa Pravdas ledare och räkna kanoner och stridsvagnar. Nu gäller det en fullständig omställning av hela analys- och informationsinhämtningen.

Stefan Hedlund är professor i öststatsforskning vid Institutionen för östeuropastudier vid Uppsala Universitet.

Är Sveriges beredskap god? Frågan är lika välkänd som svaret i dag får anses vara oklart. Efter flera decennier av kallt krig, mellan två väldefinierade supermaktsblock, har Europa börjat hemsökas av helt nya och betydligt mindre förutsägbara eländen. Warszawapaktens sammanbrott innebar visserligen att både det kalla kriget och den därtill hörande kapprustningen kunde avblåsas, men de som samtidigt helt blåste faran över var mer än lovligt naiva.

Även om det militära hotet från öster nu är väsentligen reducerat, är det i stället dags att betala räkningen för socialismens härjningar, och vår beredskap inför denna uppgift är synnerligen dålig, på gränsen till helt obefintlig. Det kalla kriget må förvisso ha präglats av en betydande osäkerhet beträffande sannolikheten för att en storskalig konflikt skulle bryta ut, men i gengäld hade samtliga tänkbara "scenarier" tröskats i så många krigsspel att minsta detalj var känd. När vi ur det gamla DDR:s arkiv kunde hämta fram facit, i form av den sovjetiska krigsplanläggningen, visade sig idel välbekanta pilar och boxar.

Med det ryska imperiets kollaps blev emellertid all denna kunskap i ett slag helt obsolet. Hotet från öster är i dag av en helt annan och på sitt sätt kanske betydligt farligare natur än tidigare. Det rör sig nämligen inte längre om en bipolar värld, av fullständigt lugn eller total undergång, utan om en mycket bred gråzon av kriminalitet, miljöförstöring, flyktingproblem och en allmän anarki ända in på stugknueten.

Här hjälper inga krigsspel. Här blir exempelvis SIPRI:s skicklighet i att räkna missiler lika nyttig som den gamla räkne-

stickan i ett modernt dataföretag. Hur står det egentligen till med Sveriges beredskap? Låt oss börja med att granska det kvarstående militära hotet från öst.

Det militära hotet

Betraktat ur vårt traditionella perspektiv återstår i dag inte särskilt mycket av det gamla hotet från öster. Beträffande de post-sovjetiska efterföljarstaternas *intentioner* är bilden synnerligen splittrad. Nationalistiska kretsar i Ryssland talar tämligen öppet om återinförlivande av både Baltikum och Finland, och från extrema kretsar i Ukraina kan man få höra tal om en ny pakt med Tyskland, i syfte att dela Polen.

Vilken signifikans dessa militanta uttalanden har kan ingen med bestämdhet säga, utöver att vandrigen till demokrati och fredlig samverkan tycks bli betydligt mycket längre än många trodde för bara ett år sedan. Allt detta understryker den gamla sanning som säger att säkerhetspolitikens grundval alltid måste byggas på omvärldens *förmåga* att åsamka oss skada, snarare än på dess eventuella *önskan* att anfalla. Så betraktat finns en del hårda fakta att observera.

Viktigast är naturligtvis att det gamla sovjetiska uppmarschområdet i östra Europa har försvunnit. Warszawapakten är borta. All sovjetisk trupp har dragits tillbaka från både Ungern och Tjeckoslovakien, och i Polen finns endast mindre rester kvar. I det gamla DDR finns visserligen betydande kontingenter av post-sovjetisk trupp, men dessa förband bör nog betraktas mera som socialfall än som stridande trupp. Denna utveckling innebär — otvetydigt — att det mest klassiska av alla det kalla krigets krigsspel — den stora

stridsvagnskapplöpnigen genom Fulda-gapet — måste betraktas som fullständigt antikverat och irrelevant.

Därmed är en stor del av det gamla säkerhetspolitiska tänkandet även för Sveriges del obsolet, men tyvärr inte lika definitivt som på centralfronten. Beträffande sannolikheten för ett annat av det sentida kalla krigets favoriter, det "strategiska överfallet" mot Sverige, är situationen inte lika entydig. Jämfört med situationen i Centraleuropa, har uppmarschområdet för Sveriges del inte påverkats i tillnärmelsevis motsvarande grad.

Om vi fortsätter att skilja mellan den ryska sidans *intentioner* att angripa, och dess *förmåga* att genomföra ett anfall, kan vi här observera att betydande delar av den gamla förmågan fortfarande är intakta. De ryska flygstriidskrafterna har inte drabbats på långt när så hårt av det allmänna sönderfallet som armén, och reduktionen i uppmarschområde är för Sveriges del, jämfört med centralfrontens kollaps, ett intet. Om vi utgår ifrån att svensk säkerhetspolitik bör ha en längre planeringshorisont än kommande tolv månader, måste vårt läge därför bedömas som fortsatt känsligt.

Avgörande är i vad mån en rysk uppladdning i de numera självständiga baltiska republikerna skulle vara möjlig utan att rejäl förvarning utgår. Här ligger den verkligt stora säkerhetspolitiska förbättringen för vår del. Att förbereda utskeppning av trupp från de baltiska hamnarna skulle nämligen inte bara utlösa omedelbara varningar från baltisk sida. Troligtvis skulle sådana förberedelser även utlösa tillräckliga sabotageaktioner för att ett dylikt äventyr skulle allvarligt försvåras, kanske t o m kollapsa i sin linda.

Så länge rysk trupp finns på plats i Baltikum är det dock fortsatt osäkert hur mycket lit vi kan sätta till denna förvarning. En omedelbar utrymning av *all* rysk trupp måste därför vara en allt överskuggande prioritet för dagens svenska utrikes- och säkerhetspolitik.

På det positiva kontot kan förvisso skrivas det allt tydligare sammanbrott som nu präglar den post-sovjetiska krigsmakten. Förvirringen är på en rad viktiga punkter i det närmaste total. Av den gamla sovjetiska krigsmakten skulle i dag – enligt planerna – återstå ett strategiskt försvar under ledning av ett gemensamt OSS-kommando, och nationella försvarsstyrkor under ledning av de självständiga republikerna, men i verkligheten är det ingen som riktigt vet vad som gäller, vilka styrkor som faktiskt tillhör vilket kommando, eller vilka befälhavare som bekänner sig till vilken politisk ledning, om ens någon.

Detta gör att sannolikheten för att man skulle lyckas samla kraft till ett stort samordnat utrikespolitiskt äventyr måste bedömas som mycket låg, men denna reducerade risk är inte helt utan ett eget pris. I upplösningens spår följer nämligen att lokala militärbefälhavare, naturligt nog, tar saken i egna händer.

Den ryska 14:e arméns ställning i republiken Moldova är ett framträdande exempel på militära förband som är på väg att i praktiken etablera egen självständig status. Under täckmantel av att upprätthålla fred mellan den rumänska befolkning som är republikens titulära nationalitet, och den ryska befolkning som har utropat en egen republik på östra stranden av floden Dnjestr, har generalmajoren Lebed i praktiken gjort sig själv till enväldig militärguvernör.

Det ryska "Dnjestrgardet" har inte bara fått vapen, däribland stridsvagnar, från den 14:e armén. Det har dessutom vid flera avgörande tillfällen förekommit att reguljära trupper från denna armé har ingripit på ryska sidan i strider med moldaviska enheter. *De facto* befinner sig därför Ryssland i krig med den oberoende staten Moldova. En förhandling om tillbakadragande av den 14:e armén skulle möjligen kunna resultera i ett politiskt dokument, men det praktiska resultatet skulle förmodligen bli att både trupp och materiel övergick till "Dnjestrgardet".

Ryssland kommer under lång tid framöver att vara oemottagligt för både marknad och demokrati.

De politiska ledarnas oförmåga att åstadkomma en uppdelning av svartahavsflottan mellan Ryssland, Ukraina och OSS, är ett annat tecken på samma sjuka. Den kompromiss som nyligen nåddes, om ett gemensamt rysk-ukrainskt befäl under tre år och en därpå följande delning mellan de bägge republikerna, innebär inte bara att allt tal om OSS kan läggas åt sidan. Kanske är det i praktiken så, att den lokale befälhavaren för flottan helt enkelt har gripit makten, att Sevastopol och Simferopol inte längre tillhör den omstridda provinsen Krim, utan i stället är viktiga städer i en helt ny republik.

Bråket kring ögruppen Kurilerna är ett tredje exempel på hur den militära upplösningen förlamar det politiska spelet. Att frågan om Kurilernas status är ett synnerligen infekterat problem i relationerna mellan Moskva och Tokyo torde knappast

past ha gått någon förbi. När Boris Jeltsin i början av september med kort varsel inställde ett planerat statsbesök i Japan, var detta en allvarlig skymf mot den japanska sidan och ett klart tecken på att den ryska statsledningen värderar militärens krav högre än möjligheten att få storskalig ekonomisk hjälp från Japan. Det senare i synnerhet gör att man i dag på mycket goda grunder kan fråga sig om Ryssland överhuvud taget längre har någon utrikespolitik.

En fjärde, och betydligt allvarligare, dimension av den ryska upplösningen manifesteras i att flera av de minoriteter som lever inom den ryska federationen ävenledes börjar sträva efter oberoende. Deras utmaning mot den ryska centralmakten är på sitt sätt betydligt mera hotfull än de femton sovjetrepublikernas tidigare utmaning mot den sovjetiska centralmakten.

När den förre sovjetiske flygvapengeneralen Dudajev, som själv är tjetjen, i oktober 1991 återvände till den då autonoma sovjetiska socialistiska tjetjeningusjetiska republiken för att utropa självständighet, svarade Rysslands president Boris Jeltsin genom att på sant demokratiskt vis förklara undantagstillstånd och sända inrikestrupper. Detta visade sig dock vara en helt annan historia än att mörda litauiska gränsvakter i bakhåll. När Moskvas hårda män anlände till den tjetjenska huvudstaden Groznyj möttes de av tjetjensk milis, avväpnades och internerades.

I dag finns inte längre några främmande trupper på tjetjensk mark. I stället har tjetjenerna börjat föra en egen, aggressiv utrikespolitik. Det har nyligen bildats en konfederation av nordkaukasiska folk,

som bl a slåss på abchasernas sida i det georgiska inbördeskriget.

Allt detta antyder att det kanske inte bara är förekomsten av en rysk utrikespolitik, utan i kanske än högre grad förekomsten av en sammanhållen rysk statsbildning som nu bör ifrågasättas. Inom det som i dag kallas *Ryska federationen. Ryssland* (med en officiell punkt i mitten – som för att symbolisera sönderfallet), finns hela 21 på olika vis suveräna och självständiga republiker, varav två – Tatarstan och Tjetjnja – helt har vägrat skriva under det nya federationsavtal som Boris Jeltsin har sökt förhandla fram. Parallellen med det sovjetiska sammanbrottet är spöklik.

Bland de storryska nationalisterna jäser nu en vrede och en bitterhet som knappast kan undgå att påverka det politiska maktspelet i Moskva. Tydligast syns detta i den militära utnämningsspolitiken, där de flesta av "hjältarna" från augustikuppen har fått lämna plats åt den hårda linjens män. Särskilt framträdande härvidlag är befälhavaren för OSS-styrkorna, kupphjälten och marskalken Sjaposjnikov som för en tämligen undanskymd tillvaro, med oklara befogenheter.

De nya makthavarna är ett gäng gamla veteraner från kriget i Afghanistan, allmänt kallade "afghanerna". Särskilt framträdande i denna skara är den ryske försvarsministern och generalen Gratjov, och hans andreman generalöversten Gromov. Den senare var den siste sovjetiske befälhavaren i Afghanistan och därefter kuppmakaren Boris Pugos andre man på det tidigare sovjetiska inrikesministeriet.

Något tillspetsat skulle man kunna säga att större delen av de befälhavare som i augusti 1991 skulle ha stormat vita huset,

i augusti 1992 hade lyckats inta samma byggnad utan våld. Denna operation illustrerar hur irrelevant den ofta ställda frågan om föregående militärkupper är. En militärkupp syftar till att sätta demokratin ur spel. Något sådant behov existerade aldrig i Sovjetunionen och föreligger inte heller i Ryssland. Det är fullt tillräckligt att skifta några befattningshavare.

Ryssland befinner sig i dag i samma situation som Sovjetunionen efter vintern 1989–90. Den ekonomiska politiken ligger i ruiner och centralmaktens politiska auktoritet smälter undan som smör i en het stekpanna. Ryssland styrs i praktiken – liksom för ett par år sedan Gorbatsjovs Sovjetunionen – av ett litet säkerhetsråd kring presidenten.

Det ryska säkerhetsrådet består av fyra personer, plus Boris Jeltsin. Det har fullständiga fullmakter, främst genom att samtliga dess beslut åtföljs av dekret från president Jeltsin, som av det ryska parlamentet, liksom Gorbatsjov en gång av det sovjetiska, har beviljats makt att under en övergångsperiod styra landet direkt via dekret. Parlamentet är därmed i praktiken irrelevant. Det finns en utmärkt benämning för stater som styrs på detta vis. Det brukar kallas diktatur.

Den konsolidering av makten som vi kan bevittna i den militära utnämningsspolitiken står emellertid i skarp kontrast till den fullständiga upplösning som samtidigt kan bevittnas ute på förbanden. Vilken av dessa krafter som är starkast kan ingen säga. Möjligen kan den hårda linjens män bromsa sönderfallet och konsolidera en mindre, men väl fungerande rysk krigsmakt; denna kommer i så fall att utgöra ett påtagligt hot för *samtliga* grannar. Kanske har sönderfallet redan gått så

långt att det enda som går att rädda blir lokala enklaver, exempelvis den 14:e armén i Moldova. Även detta är naturligtvis en för Rysslands grannar synnerligen oroväckande utveckling.

Genomgående för samtliga dessa konflikter är dessutom den allt ymnigare förekomsten av stridande kosacker. Det är viktigt att notera att det här inte rör sig om någon etnisk grupp. Kosackerna var ursprungligen förrymda livegna, som i utbyte mot jord åtog sig att försvara tsarrikets yttre gränser. Kort uttryckt var de alltså legoknektar, och så är det även i dag. Med all sannolikhet ryms det i kosackernas led missnöjda veteraner från kriget i Afghanistan.

Sammanfattningsvis kan vi således säga att den militära hotet från öster fortfarande är nog så påtagligt, kanske på sitt sätt faktiskt värre än tidigare, om än med den stora skillnaden att det i dag riskerar att drabba oss på ett väsentligen annorlunda sätt. Samtidigt måste vi tyvärr konstatera att hoten från öster inte längre begränsas till det rent militära våldet.

Av större betydelse är de allmänna samhällsproblem som skapades under den ryska klacken, problem som nu manifesteras i politiskt kaos, ekonomisk kollaps, ekologisk ödeläggelse och etniskt hat. Det är i dessa dimensioner de verkliga problemen finns, i betydligt högre grad än i spekulationer om den ryska krigsmakten. Samtidigt är det också här den svenska beredskapen är så dålig, på gränsen till helt obefintlig.

De nya hoten

Med *pax sovietica* följde inte bara ett slags pervers trygghet i det militära hotets för-

utsägbarhet. Av särskild betydelse för dagens situation är att västvärlden under den sovjetiska epoken invaggades i en be-
dräglig uppfattning om att vi egentligen inte behövde veta särskilt mycket om vad som försiggick i den civila delen av livet bakom järnridån. Bredden av denna problematik visas av bl a den finska ekonomin, som i dag får betala ett högt pris för att man under decennier gjorts beroende, och därmed avtrubbad, av sovjethandelns mjuka trygghet.

Det är faktiskt diskutabelt om den ryska staten överhuvud taget längre kan sägas existera, annat än i formell bemärkelse.

När nu det gamla systemet har raserats, bör tre dimensioner av den pågående "transitionen" tillmätas särskild betydelse. Den första är naturligtvis den mycket omtalade övergången till marknadsekonomi. Snarare än att spekulera kring en redan från första början misslyckad chockterapi, skulle det nog vara klokt att något fundera över vad som kommer i dess kölvatten. Vad kommer exempelvis att ske när tiotals miljoner arbetslösa ställs på gatan, vräkt från privatiserade lägenheter och berövade hela den gamla invanda trygghet som garanterade sjukvård och annan social service? (Utel sjukvård är trots allt bättre än ingen sjukvård alls.)

Vad kommer att ske när alla de nya "entreprenörerna" upptäcker att det inte längre finns något substansvärde kvar i de kollapsade industrierna, när alla råvarulager har tömts, alla telefonledningar har sålts som kopparskrot och alla järnvägs-

vagnar har huggits upp till ved? Kommer då samtliga att ägna sig åt den verkligt lukrativa handeln med vapen och narkotika? Finns det något annat sätt för dem att tjäna de riktiga pengar de nu är på väg att bli beroende av?

Transitionens andra dimension är den lika omskrivna som ihåliga övergången till demokrati, i ett Ryssland som aldrig har upplevt annat än en synnerligen auktoritär maktutövning. I den ryska traditionen finns först några hundra år av mongolvälde, därefter ytterligare några hundra år av tsaristiskt envælde, så — på sommaren 1917 — några månader av försök med parlamentarisk demokrati, och därefter drygt sju decennier av blodig bolsjevikisk diktatur. Det är mot denna bakgrund vi måste se talet om upprättande av en rysk demokrati.

I dagens Ryssland är presidenten Boris Jeltsin tillsatt efter allmänna, demokratiska val. I övrigt är systemet i stora drag oförändrat (med undantag för att en hel del skyltar har målats om). Under tiden efter den misslyckade augustikuppen var de chauvinistiska krafterna villrådiga och president Jeltsin kunde fritt spela upp hela det demokratiska registret. Ett år senare har de hårdföra krafterna hämtat sig och den demokratiskt valde presidenten intar en tämligen låg profil. Vad har vi att vänta om det utbryter en öppen kamp om makten, om Ryssland faller sönder i olika regioner, eller i medeltida småstater, dominerade av krigsherrar och maffiaklaner? Vad kommer detta att innebära för handel och diplomatiska relationer?

Transitionens tredje och i särklass viktigaste dimension är samtidigt den som hittills har rönt minst uppmärksamhet. I väst anser vi att rättsstatens krav på förut-

sebarhet och en oberoende domsmakt är grundläggande för att samhället överhuvud taget skall kunna fungera. I Ryssland har någon sådan rättsstatstradition aldrig existerat. I stället har den starkes rätt skiptats, med betydande brutalitet och med ett lika betydande godtycke. Ärrn från det förflutna sitter djupt, och dagens rövarkapitalism visar med all önskvärd tydlighet hur sårbart ett sådant samhälle är. Vi ser nu vad som händer när en hård diktatur utan rättstradition drabbas av en fullständig övergång till en i bred bemärkelse fri och hänsynslös marknad.

Konsekvenserna är av två slag. Bland vanligt folk blir allt tal om marknadsekonomi och demokrati intimt förknippat med anarki, brottslighet och djupa sociala orättvisor. Logiskt nog leder detta till att det gamla systemets sociala normer stärks, och därmed till krav på en återgång till det gamla. Ryssland kommer därmed under lång tid framöver att vara oemottagligt för både marknad och demokrati.

Den andra konsekvensen är än värre. I takt med att samhällets rättsvårdande förmåga urholkas, stärks marknadens egen rättsskipning. När lagar stiftas och upprätthålles på gatan är samhället illa ute. Erfarenheter från Italien visar att även ett utvecklat samhälle kan tvingas på knä av välorganiserade brottsyndikat, och Ryssland av i dag kan knappast sägas vara något utvecklat samhälle. Det är faktiskt diskutabelt om den ryska staten överhuvud taget längre kan sägas existera, annat än i formell bemärkelse.

Vad händer när de internationella brottsyndikaten upptäcker den ryska statens oförmåga att upprätthålla lag och ordning, samtidigt med att de varseblir de

gigantiska möjligheter till förtjänst som finns i den ryska vapen- och narkotika-hanteringen? Hur kommer detta att påverka oss som bor nästgårds? Som enkelt tankeexperiment kan vi låta Sicilien byta plats med Åland, och något begrunda konsekvenserna för Stockholm och Helsingfors.

De nya behoven

Av det som ovan sagts framgår inte bara att vår omvärld i grunden har förändrats. I än högre grad understryks behovet av en skyndsam anpassning till denna nya verklighet. För svensk utrikesförvaltning och underrättelsetjänst är det inte längre tillräckligt att läsa *Pravdas* ledare, att räkna kanoner och stridsvagnar, eller att föra sedvanliga martinidiskussioner i Moskvas diplomatiska cocktailvärld.

Det gäller nu att uppbringa ekonomisk expertis, som kan förstå och förklara det ekonomiska sammanbrottets mekanismer. Det gäller att uppbringa ekologisk expertis, som kan analysera den dödsbringande miljöförstörelsen utbredning. Det gäller att uppbringa sociologisk expertis, som kan förklara de etniska konflikternas orsaksmönster. Det gäller, kort sagt, att genomföra en fullständig omställning av hela analys- och informationsinhämtningen, till att passa dagens helt anorlunda villkor.

Den gångna sommarens problem och debatter i relation till flyktingströmmen från det forna Jugoslavien illustrerar emellertid inte enbart bristen på beredskap och relevanta kunskaper, utan i kanske än högre grad oviljan att lyssna till varningar. Trots att det nu har gått närmare tre år sedan ryska myndigheter bör-

jade varna för att betydande flyktingströmmar kunde vara att vänta från öst, och trots att många experter på olika håll i väst enträget har understrukt betydelsen av att ta dessa varningar på allvar, blir både invandrarverk och invandrarminister synbarligen tagna på sängen av sommarens flyktingkris.

Den seriösa debatt om en mera "tidsenlig" flyktingpolitik som redan borde haft ett par år på nacken har helt förfusksats i en tämligen enfaldig diskussion om *Ny demokrati*. Ibland får man en uppfattning om att övriga riksdagspartier är fast övertygade om att alla de problem som "plötsligt" har uppstått i östra Europa samtliga skulle försvinna om man bara kunde bli av med Ian och Bert. En i detta sammanhang synnerligen väsentlig fråga är om det överhuvud taget lönar sig att i förväg söka varna politiker för vad som kan vara på väg att hända?

Detta är förvisso inte enbart ett svenskt problem. Det jugoslaviska inbördeskriget är ett allvarligt memento för hela västvärlden. Begrunda alla dessa delegationer av förhandlare från väst som har förhandlat fram den ena vapenvilan efter den andra. Begrunda alla dessa "experter" som förklarade att det inte kunde gå så långt som till krig i Jugoslavien, att kriget i Slovenien inte kunde sprida sig till Kroatien, att kriget i Kroatien inte kunde sprida sig till Bosnien-Hercegovina, och som nu hävdar att det inte kan sprida sig till Kosovo eller till Makedonien.

Dessa diplomater och "experter" bär en stor del av skulden för att det inte i tid

gjordes några försök att hejda utvecklingen i Jugoslavien från att leda dit där vi i dag befinner oss.

Lärdomen måste vara att de postkommunistiska staterna står inför problem de inte på egen hand är kapabla att klara av, och att den verkligt stora bristvaran är ett konstruktivt sökande efter kompromisser. En fungerande medling utifrån kräver dock djupgående kunskaper om den verklighet man skall söka förändra, och om det är något kriget på Balkan har demonstrerat, så är det att sådana kunskaper ävenledes är en utpräglad bristvara. För svensk del är nu faran överhängande att svenska politiker skall visa samma totala inkompetens i fråga om Baltikum som EG och USA i fråga om Balkan.

Varken ideologiskt eller kunskapsmässigt är utgångsläget särskilt inspirerande. Svenskt utrikespolitiskt engagemang har av tradition tilltagit med kvadraten på avståndet. Vi har betydande kunskaper om Kuba, Nicaragua och södra Afrika, men nästintill obefintliga kunskaper om Baltikum, Ryssland och Ukraina, för att inte tala om Vitryssland, Kaukasus eller f d sovjetiska Centralasien. En jämförelse av antalet svenskar som talar spanska respektive ryska skulle ge en god bild av detta förhållande, liksom även en jämförelse mellan den miljonrullning som sker till forskning kring problem i tredje världen, och de ynkliga resurser som finns för forskning om östra Europa.

"Vi sysslar inte med anti-sovjetism", sade en gång Olof Palme. I dag ser vi konsekvenserna.